

ВІДГУК
офіційного опонента про дисертацію
Мовчун Лариси Вікторівни
«Лінгвістична теорія і практика української римології»,
представлену на здобуття наукового ступеня
доктора філологічних наук зі спеціальності
10.02.01 – українська мова
(Київ, 2020. 590 с.)

Сучасні лінгвістичні студії зосереджені на дослідженні низки значущих, актуальних і перспективних напрямів, із-поміж яких антропоцентричний, лінгвокультурологічний, етнолінгвістичний та когнітивний підходи до вивчення зв'язків мови з її творцем, характеристики змодельованих етносом культурних перцептивних стереотипів як комплексних інтегративних феноменів, способів і засобів їх об'єктивації крізь призму суб'єктивних емотивно-оцінних значенневих планів різнорівневих мовних одиниць. Наукові студії спрямовані на вивчення проблем вербалізації індивідуально-авторських фактів мовомислення, відтворення ментального світу людини в поетичних текстах. У межах антропоцентричного, лінгвокультурологічного, етнолінгвістичного та когнітивного підходів усі мовні рівні постають у контексті національної культури, когнітивних структур мовної свідомості.

В українському науковому світі риму як об'єкт дослідження досить активно вивчали в літературознавчому ракурсі крізь призму особливостей віршування українських поетів (праці В. В. Ковалевського, І. В. Качуровського, А. О. Ткаченка, І. В. Лучука та інших учених). В українському мовознавстві рима досі була об'єктом фрагментарного аналізу, її вивчали в комплексі інших проблем, частково зосереджуючи увагу на фонологічній будові компонентів рими (І. Г. Чередниченко), на організації та дії законів фоніки (І. Г. Чередниченко), на семантичному аспектові

римування (В. В. Коптілов), граматичних законах утворення рим (І. Г. Чередниченко), ролі рими в словотворенні (А. Ю. Кримський, Ж. В. Колоїз), на особливостях синтактики римових слів (І. Г. Чередниченко) та ін. Предметом мовознавчого аналізу поставали й лінгвостилістичні параметри рими, зокрема її експресивний потенціал (А. П. Коваль, В. А. Чабаненко, А. К. Мойсієнко), жанрова специфіка (Н. О. Данилюк, А. К. Мойсієнко), дискурсивні, культурологічні та лінгвокультурологічні виміри (А. К. Мойсієнко, Г. М. Сюта), психолінгвістичні аспекти тощо. Ці дослідження були проведені за методиками низки окремих дисциплін, вузьких підходів, тому вони є неповними, фрагментарними. Водночас досі не було праці, підготовленої на ґрунті інтегративної методики, що передбачає використання декількох мовознавчих дисциплін із залученням матеріалів, які стали результатом різногалузевих філологічних підходів до вивчення рими. Отже, українське мовознавство не знає в науковому досвіді такого новаторського поєднання системно-структурного, дискурсивного, лексико-семантичного, стилістичного, лексикографічного, лінгвокогнітивного, лінгвокультурологічного та психолінгвістичного аспектів вивчення рими. Необхідність комплексного лінгвістичного дослідження та багатоаспектної характеристики рими, розбудова мовознавчої концепції рими і створення цілісної лінгвістичної теорії української римології та застосування її здобутків у науковій практичній діяльності зумовлюють актуальність рецензованої роботи.

У дисертаційній праці Л. В. Мовчун уперше в українському мовознавстві теоретично обґрунтовано, запропоновано та застосовано методику опису рими, створено цілісну лінгвістичну теорію рими із застосуванням новітніх лінгвокогнітивного, дискурсивного, лінгвокультурологічного, психолінгвістичного та лексикографічного підходів до її аналізу. Авторка праці запропонувала лінгвістичне визначення рими, змодельовала концепцію римового простору та здійснила його аналіз на основі поетичних та фольклорних текстів XIX – поч. XXI ст. У роботі

теоретично обґрунтовано і схарактеризовано одиниці римового простору (римове поле, римонім, римема), виокремлено дискурсивні та концептуальні римові різновиди, а також деформувальні види рим. Дисертантка виокремила й долучила до римової типології низку рим, а саме: риму-культурему, риму-міфологему, риму-ідеологему, риму-ідіологему, риму-гносеологему, риму-експресив, відносно оригінальну, абсолютно оригінальну, формально-акустичну, формально-графічну, дзеркальну анаграмну, атрибутовану цитатну, самостійну цитатну рими. У роботі визначено та схарактеризовано функції рими (персуазивну, верифікаційну, екземпліфікаційну і креативну) та ідентифіковано римові функції відповідно до змістової, синтактичної і прагматичної сутності рими як особливого мовного феномена; простежено історію української римографії, здійснено її періодизацію, обґрунтовано концепції нових типів римаріїв. Л. В. Мовчун уперше дослідила два неопубліковані словники рим І. Котляревського, долучила їх матеріали до наукового обігу.

Осмилення згадуваних проблем потребувало застосування як традиційних, так і нових дослідницьких методів. У роботі логічно поєднані загальнонаукові (загальнолінгвістичні) методи та прийоми із комплексом сучасних лінгвістичних. Особливістю дисертації є розроблення оригінальних римологічних методик, що стосуються експериментального вивчення асоціативних зв'язків між римонімами, аналіз окресленого фрагмента римового простору мови, дослідження рукописних словників рим. Методи діахронного і синхронного аналізу уможливили дослідження дефініювання рими, розвитку поглядів на римову класифікацію, вивчення історії римографії. Типологічний метод використано для класифікації рим і характеристики словників рим, метод моделювання – для виявлення структур образної репрезентації знань про риму в поетичному тексті, побудови римового поля і формування римового простору, співзвучної частини римових слів; лексикографічний метод застосовано для виявлення й дослідження масивів римових слів; метод опозицій – для ідентифікації

римонімів; дистрибутивного аналізу – для вивчення сполучуваності слів, що утворюють співзвуччя; функціонально-стилістичного аналізу – для визначення і характеристики функцій рими в тексті); контекстного аналізу – для виявлення динамічних процесів у римових полях; кількісного аналізу – для підрахунків римовідповідників хороніма *Україна* та результатів асоціативного експерименту, опису реєстру словників рим. До аналізу частково залучені й літературознавчі методи, що уможливило рядково-строфічні характеристики рим.

Основний текст дисертації (368 с.) та 5 додатків: «Види рим (21 малюнок)»; «Словник «Хоронім *Україна*: фрагмент римового простору» (505 реєстрових одиниць)»; «Словник римових асоціацій (62 реєстрові одиниці)»; «Сторінки неопублікованих рукописних римаріїв»; «Порівняльна таблиця словників рим І. П. Котляревського (В. В. Лутковського та І. І. Гурина)»; «Словник-індекс термінів римології і римографії» (1294 одиниці) засвідчують, що Л. В. Мовчун збрала значний за обсягом, надзвичайно цікавий і цінний для подальших наукових студій фактичний матеріал. Джерельною базою слугували різножанрові тексти значних хронологічних меж. Це художні, переважно поетичні й фольклорні тексти ХІХ – поч. ХХІ ст. та частково ХVІІ–ХVІІІ ст. Список джерел – 435 позицій. До аналізу залучено й окремі твори художньої прози, рекламні, епістолярні, мемуарні тексти, джерела засобів масової інформації, 121 лексикографічна праця (із них 46 словників рим), 21 рукописний документ, 125 заповнених респондентами анкет, що репрезентують результати здійсненого експериментального вивчення римових асоціацій.

Аналіз публікацій Л. В. Мовчун, указаних в авторефераті (сс.28–32) та тексті дисертації (сс. 14–19 і сс. 478–483), засвідчив, що активна робота над створенням цілісної лінгвістичної теорії української рими тривала майже 10 років. Це дозволило дисертантці глибоко осмислити теоретико-методологічну базу дослідження української рими, зібрати й класифікувати значний фактичний матеріал, вибудувати новітню концепцію римового

простору, його комплексного аналізу та чітку структуру роботи в повній відповідності до поставленої мети – створення цілісної лінгвістичної теорії української рими.

Рецензоване дослідження виконано в межах наукової проблематики відділу лексикології, лексикографії та структурно-математичної лінгвістики Інституту української мови НАН України. Тема дисертації пов'язана з фундаментальною плановою темою «Відображення процесів національно-культурної ідентифікації українського соціуму в лексиці та фразеології української мови» цільової комплексної програми Відділення літератури, мови та мистецтвознавства НАН України «Українська мова – чинник консолідування українського соціуму» (державний реєстраційний номер 0117U000635). Тему дисертації «Лінгвістична теорія і практика української римології» затверджено на засіданні Вченої ради Інституту української мови НАН України (протокол № 9 від 6 грудня 2012 р.).

Структура рецензованої праці чітка й логічно вмотивована. Вона містить дві анотації (українською та англійською мовами), список опублікованих праць дисертантки, вступ, чотири розділи з висновками до кожного з них та загальні висновки; список джерел (435 позицій), список рукописів (21 позиція), список словників (121 позиція), список використаної наукової літератури (460 позицій), а також 7 додатків. Загальний обсяг праці – 590 с. Обсяг основного тексту – 368 с.

У вступі обґрунтовано актуальність теми, сформульовано мету, визначено завдання, об'єкт, предмет, висвітлено питання про методи реалізації поставлених завдань, окреслено джерельну базу дослідження, розкрито наукову новизну, теоретичне і практичне значення дисертаційної праці, особистий внесок здобувача, подано відомості про апробацію результатів дослідження, публікації, структуру та обсяг праці (сс. 24–36).

У першому розділі «Поняття рими в науковій і поетичній картинах світу» (сс. 37–108) Л. В. Мовчун простежила історію лексеми *рима*, починаючи від її перших писемних фіксацій (1586 р.), та розвиток

семантичної структури (значення) від початку староукраїнського періоду. Ретроспектива дефініювання рими стала підставою для виокремлення в українській римології п'ятьох етапів: 1) кінець XVI–XVIII ст.; 2) XIX – початок XX ст.; 3) 20-ті рр. – середина XX ст.; 4) друга половина XX ст.; 5) початок XXI ст. Дослідниця виявила, що в XX ст. на основі терміна *рима* виникло розгалужене гніздо термінів, уживаних на позначення понять римології, загальноновживаних слів та індивідуально-авторських новотворів, склад яких активно поповнюється.

Аналіз засобів образної репрезентації знань про риму в поетичних текстах виявив особливості наукового й художнього трактування поняття рими, уможливив висновки дослідниці: «Репрезентація знань про риму у віршованому художньому тексті має образну форму та засоби, властиві поетичній мові: метафори, порівняння й епітети. Розуміння рими поет реалізує через проєкцію трьох основних концептосфер: 1) людини і соціуму, 2) природи, 3) артефактів» (с. 107). Дисертантка переконує, що семантичні плани і форми репрезентації римологічних знань у науковій і художній картинах світу доцільно порівнювати на основі 5 базових параметрів: «1) протиставлення літературних форм з римою і без рими; 2) дефініювання рими, її структура; 3) види рим; 4) функції рим; 5) рими в поетичній практиці». Художню дефініцію рими справедливо репрезентовано як результат творчого мовомислення, процесу, що відображає індивідуальне, самобутнє її сприймання і створює умови для продукування багатьох дефініцій. Їх стільки, скільки існує індивідуально-авторських картин світу. Водночас можливий розвиток оказіональної багатозначності самої лексеми, що зумовлює «співіснування» кількох (багатьох) художніх дефініцій в одній індивідуально-авторській картині світу.

Другий розділ «Типологічний аналіз українських рим» (сс. 109–213) репрезентує римові класифікаційні системи, розкриває ретроспективу формування терміноодиниць на позначення видів рим. До надбань розділу належить створена новітня типологія рим, в основу якої покладено мовні

ознаки рими крізь призму структурного, семантичного, функціонального, лінгвокультурного й когнітивного вимірів. Дослідниця виявила, що в українській римології поетичну риму традиційно класифікували за 5 основними параметрами, ураховуючи місце наголосу, фонологічний склад співзвучних частин, окремі граматичні, лексико-семантичні та рядково-строфічні ознаки. І. Г. Чередниченко в 60-х рр. ХХ ст. запропонував лінгвістичну класифікацію рим, проте більшість українських стилістів, римологів і римографів були зорієнтовані насамперед на літературознавчу систематику рим. Виявивши, що співвідношення понять «неточна Р» і «приблизна Р», «точна Р» і «повна Р», «багата Р» і «глибока Р», «бідна Р» і «недостатня Р», «апокопована Р» і «усічена Р», «графічна Р» і «акустична Р» тощо в різних класифікаційних системах має суттєві відмінності, Л. В. Мовчун запропонувала авторську класифікацію, що враховує насамперед лінгвальні ознаки рим у структурному, семантичному, функціональному, лінгвокультурному й когнітивному вимірах. Авторка не лише удокладнила критерії виокремлення римових різновидів за обсягом співзвучних складників, графічно-акустичними й граматичними ознаками, лексичним складом, а й додала два нові – дискурсивні та концептуальні види, збагативши українську римологію шляхом деталізації та доповнення наявної римової класифікації, актуалізувавши лінгвістичний підхід до класифікації рим.

Третій розділ дисертації «Рима в системних зв'язках» (сс. 214–304) присвячено обґрунтуванню лінгвістичної теорії рими. Авторка змодельовала й обґрунтувала ієрархію римових функцій, констатуючи, що гіперфункція – це вищий щабель узагальнення. Гіперфункція, реалізована в конкретній функції, репрезентує нижчий щабель узагальнення. У розділі риму-знак досліджено на трьох рівнях: семантики (аналіз рим у відношенні до дійсності), синтактики (аналіз рим у відношенні до інших рим) та прагматики (аналіз рим у відношенні мовця до рими). На основі згаданого Л. В. Мовчун виокремила три гіперфункції рими: «семантичну гіперфункцію

(власне семантичну, евристичну, стилістичну, емоційно-експресивну, естетичну функції), композиційну (синтактичну) гіперфункцію (ритмічну, метричну, віршомаркувальну, строфотворчу, жанровизначальну, інструментальну, сполучну, когезивну, креативну функції) і прагматичну гіперфункцію (магічно-сакральну, сугестивну, персуазивну, мнемотехнічну, ігрову, орнаментальну, евфонічну, верифікаційну, екземпліфікаційну функції)» (с. 301). Л. В. Мовчун уперше докладно проаналізувала креативну (на основі словотвірних потенцій рими), персуазивну (з опертям на її аргументаційну силу), орнаментальну (передбачає формальне оздоблення віршових текстів), верифікаційну (на основі перевірки наукових гіпотез), екземпліфікаційну (на ґрунті підтвердження та ілюстрування мовних норм) та інші функції.

Авторка обґрунтувала розуміння сутності рими крізь призму загальної здатності мовних одиниць сполучатися на підставі тотожності чи подібності римоутворювальних елементів, що й стало основою побудови теорії римового простору. З'ясовано, що методика дослідження фрагмента римового простору мови передбачає виявлення шляхів його концептуалізації, об'єктивації «матеріальних носіїв співзвучності, потенційних і реальних римових рядів, римових асоціативних потенцій центральних римонімів, моделювання польової структури фрагмента римового простору на підставі суцільної вибірки з віршованих текстів, виявлення ядерних зон (римових кліше) за допомогою укладеного словника фрагмента римового простору, з'ясування динамічних процесів у римовому просторі загалом і вивчення динаміки римових кліше та особливостей відображення фрагмента римового простору в мовотворчості різних авторів» (с. 303). Матеріалом для такого дослідження слугують словники рим, поетичні та фольклорні тексти.

Надбанням розділу став аналіз фрагмента римового простору із центром *Україна*, побудова макрополів «Всесвіт», «Людина», «Суспільство», «Предметний світ», що поєднують низку мікрополів: «рослинний світ», «тваринний світ», «ландшафт», «явища природи», «особа», «етноніми», «рух,

зміни», «смерть, знищення, занепад», «родина», «віра», «мистецтво, наука», «військова сфера», «речовина» та ін. Простеження динаміки римових кліше *Україна – калина* й *Україна – солов'їна* та *Україна – руїна* й *Україна – єдина*, належних до ядерної зони відповідних мікрополів, виявило, що в текстах українських поетів ХІХ – початку ХХІ ст. ці рими-кліше функціонують як «рими-образи, рими-культуреми, рими-гносеологеми, рими-(квазі)міфологеми, рими-ідеологеми, рими-ідіологеми».

У четвертому розділі «Лексикографічний опис української рими: теорія, історія і практика» (сс. 305–380) висвітлено засадничі положення теорії та історії української римографії, обґрунтовано принципи укладання нових типів словників рим і здійснено аналіз наявної рукописної римографічної спадщини. На основі опрацювання значної кількості наукових робіт дисертанта з'ясувала, що теорія і практика української римографії має певні здобутки, які висвітлено в процесі дослідження її історії. Аналіз праць уможливив виокремлення кількох етапів становлення і розвитку української римографії: 1) 20–50-ті рр. ХХ ст.; 2) 60–90-ті рр. ХХ ст.; 3) початок ХХІ ст.

У межах розділу дослідниця визначила базові терміни римографії (*словник рим, римарій і римівник*) та з'ясувала «співвідношення обсягу відповідних понять: *словник рим / римарій* – сукупність рим: а) певної мови; б) літературного періоду; в) жанру; г) поета; г) окремого твору; *словник рим / римарій / римівник* – римографічна праця, об'єктом опису якої є систематизовані за певним принципом пари або групи слів, що утворюють риму» (с. 379).

Науковий інтерес становить обґрунтування та репрезентація в Додатках нових типів римографічних праць. Із-поміж них словник римових асоціацій, який містить матеріали для глибшого вивчення сучасного римового узусу у фонологічному й лексико-семантичному аспектах, а також зведений словник рим вибіркового типу, що є джерельною базою для різноаспектних синхронних і діахронних мовознавчих досліджень української рими:

фонологічних, граматичних, лексичних, семантичних, стилістичних, кількісних тощо).

Укладання словника римових асоціацій – це завершальний етап експериментального вивчення асоціативних зв'язків між римонімами. Для дослідження такого зразка розроблено спеціальну методику, яка передбачає підготовку експерименту, організацію і його проведення, узагальнення експерименту; аналіз анкет та укладання словника римових асоціацій; інтерпретацію результатів експерименту. Запропоновану методику авторка успішно використала під час опису й зіставлення двох рукописних словників рим І. Котляревського (В. В. Лутковського та І. І. Гурина) і забезпечила доступ до них майбутнім дослідникам і всім шанувальникам українського поетичного слова.

Загальні висновки в дисертації переконливі, логічні, засвідчують завершеність праці і цілісно відбивають результати комплексного дослідження Л. В. Мовчун, у якому на багатому фактичному матеріалі проведено ґрунтовне дослідження української рими, уперше створено цілісну лінгвістичну теорію цього мовного феномена.

Принципових зауважень щодо загальнотеоретичних, методологічних положень і міркувань дисертантки, інтерпретації аналізованого фактичного матеріалу немає. Як і кожне дослідження, дисертаційна праця Л. В. Мовчун спонукає до певних роздумів і викликає окремі застережні й дискусійні міркування.

1. Створення цілісної лінгвістичної теорії української рими закономірно передбачало й обрання специфічних (відмінних від літературознавчих) методів і методик аналізу, що й було зреалізовано в дисертаційній праці, зокрема запропоновано новітню методику дослідження рукописних словників рим (с. 348–355). Проте вдало обраний методологічний підхід до визначення етапів становлення і розвитку римологічної теорії, способів осмислення рими в науковій і поетичній (індивідуально-авторській) картинах світу, виявлення моделей її образної

інтерпретації та з'ясування функцій української рими як особливого мовного феномена, на нашу думку, потребує дещо ширшого обґрунтування. Це стосується методологічної доцільності комплексного дослідження проблеми «створення цілісної лінгвістичної теорії рими» і виокремлення методологічного аналізу в самостійний розділ.

2. Окремі сторінки тексту дисертації переобтяжені інформацією ілюстративного характеру. Так, на с. 243 наявна надлишковість низки термінів (зокрема на позначення типів синтаксем), які використано для аргументації введення в обіг термінологічної одиниці «римема»: «Цілком умотивованим здається введення цих елементів [повторюваних фонемокомплексів] до емічного ряду, поряд із такими одиницями, як *фонема*, *графема*, *ритмема*, *морфема*, *грамема*, *семема*, *семантема*, *лексема*, *стилістема*, *інтертекстема*, *синтаксема* (а також типи синтаксем: *адресативема*, *апелятивема*, *апозитивема*, *атрибутивема*, *дестинативема*, *директивема*, *корелятивема*, *дистрибутивема*, *інтенсивема*, *інструментивема*, *каузативема*, *квантитативема*, *комітативема*, *компаративема*, *кондиціонема*, *концесивема*, *локативема*, *об'єктивема*, *посесивема*, *коментарема*, *предикативема*, *суб'єктивема*, *сурсивема*, *темпоративема*, *фінітивема*).

3. На сс. 118–122 роботи не всі види рим (їхні термінологічні опозиції) проілюстровані прикладами фактичного матеріалу.

4. У тексті дисертації відчувається потреба уточнити розуміння окремих висловлень: *віршованому поетичному фольклору* (с. 230), *межі віршованого поетичного тексту* (с. 301) (це, очевидно, плеоназм); *фонологічна узгодженість римонімів* (с. 4), *фонологічної невідповідності між римою й текстом* (с. 177), *фонологічною відповідністю співзвучних частин* (с. 210) та ін.

Висловлені побажання й зауваження не впливають на загальне позитивне враження від рецензованої праці, у якій уперше в україністиці

здійснено комплексне дослідження української рими, створена її цілісна лінгвістична теоретична модель, застосована в практичній діяльності.

Робота має теоретичне та практичне значення. Теоретичне значення полягає в тому, що в ній дійсно започатковано українську лінгвістичну римологію і її галузь – римографію, поглиблено теоретичні засади розуміння змісту та мовознавчого трактування рими як особливої системної й текстотвірної одиниці. Авторка уточнила й доповнила типологію рим, запропонувала класифікацію словників рим, розробила термінологічний апарат для лінгвістичного аналізу рими, застосувала методикку спеціальних римологічних досліджень. Створена концепція римового простору мови має великі перспективи для подальшого вивчення та опису динамічних процесів у ньому.

Практичну цінність виконаної роботи визначає насамперед те, що її багатий фактичний матеріал і результати його аналізу, висновки можна використовувати в лінгвістичних студіях, у матеріалах до основних і спеціальних курсів в лексикології, стилістики української мови, лінгвістичного аналізу тексту; спецкурсах та спецсемінарах із лінгвоконцептології, лінгвокультурології, етнолінгвістики; у літературознавстві (зокрема віршознавстві), перекладознавстві та в низці інших філологічних сферах і дисциплінах, а також для укладання словників рим, написання підручників і посібників із римології, римографії, лінгвостилістики, лінгвопоетики, риторики, лексикографії тощо.

Результати дисертації належним чином апробовано на міжнародних конгресах і симпозіумах, міжнародних наукових читаннях, на наукових міжнародних, всеукраїнських та науково-практичних, науково-методичних конференціях і читаннях. Концепцію та результати дослідження обговорено на засіданні відділу лексикології, лексикографії та структурно-математичної лінгвістики Інституту української мови НАН України (протокол № 10 від 19 листопада 2020 р.).

Авторський науковий доробок репрезентовано в 44 працях, серед них – монографія «Українська рима в системі мови і в мовній практиці» (Київ, 2020; 27,4 друк. арк.), 43 одноосібні статті, опубліковані в наукових виданнях (26 із них – у фахових, 7 – у закордонних виданнях).

Зміст автореферату й основних положень дисертації є ідентичними. Докторська дисертація Мовчун Лариси Вікторівни «Лінгвістична теорія і практика української римології» відповідає чинним вимогам п.п. 9, 10, 12, 13 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою КМУ № 567 від 24.07.2013 р. (зі змінами, внесеними згідно з Постановами КМУ № 656 від 19.08.2015 р. та № 1159 від 30.12.2015 р.), а її авторка заслуговує наукового ступеня доктора філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 – українська мова.

Офіційний опонент –

доктор філологічних наук,

професор, завідувач кафедри

української мови та методики її навчання

Ніжинського державного університету

імені Миколи Гоголя

Н.І. Бойко

Н.І. Бойко

ЗАСВІДЧУЮ:

Зав. кабінетом

В.М. Бурса

*Відгук надійшов до спеціалізованої
вченої ради Д 26.173.01 Інституту укра-
їнської мови НАН України 14 квітня 2021 р.
Членки секретар спецради В.М. Бурса.*

В.М. Бурса